

ШКОЛА СВОБОДИ (політична філософія і практика Івана Франка)

У статті схарактеризовано постать Івана Франка як політика у взаємозв'язку його політичної філософії та практичної політики. Обґрунтовано періодизацію еволюції політичного світогляду письменника-мислителя та основні етапи його суспільно-політичної діяльності (зокрема й у рамках політичних партій Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Русько-української радикальної партії та Української національно-демократичної партії). З'ясовано основні ідеї Франкової націософії як інтелектуальні підвалини сучасного політичного буття України, його роль у формулюванні ідеалу національної самостійності та європейського вектора цивілізаційного розвитку України. Особливу увагу приділено критиці москвофільства, марксизму, соціал-демократизму, «абстрактного українофільства», концепції «неполітичної культури». Франко як політичний мислитель тлумачиться як інтелектуальний лідер і попередник покоління «Молодої України» та предтеча національно-визвольних змагань ХХ століття. А його критика й публіцистика – як школа політичного мислення, школа свободи.

Ключові слова ● політика, політичний світогляд, політична філософія, політична практика, політична діяльність, політичні партії, націософія, національна ідея.

Ми осталися позаду Франка – людини нездоланного зростання. Власне панорама цього волевого і спонтанного зростання є найбільш захоплюючий момент у цій складній і водночас цільній постаті. Цим своїм зростом у майбутнє Франко став символом нового відродження України, на хвилях якого він знявся, випереджаючи свій час на сотню років.

Юрій Лавріненко. «Дещо до еволюції світогляду і політичної думки Івана Франка: Нотатки і спостереження» (1957)¹

---

¹ Лавріненко Ю. Дещо до еволюції світогляду і політичної думки Івана Франка: Нотатки і спостереження // Збірник «Української літературної газети» на 1956 рік. Мюнхен, 1957. С. 27–28.

Іван Франко за своїм характером – натура діяльна і динамічна, тож ніколи не прагнув бути відірваним від світу письменником-фантазером у далекій від суєти «вежі зі слонової кості», ані лише кабінетним ученим, усамітненим серед книжок у тиші бібліотеки. Він не вірив у можливість існування «неполітичної культури» та перспективи успішного втілення абстрактних ідей і теоретичних доктрин, не «заземлених» на ґрунті соціально-економічної реальності.

Тож не дивно, що від часів своєї студентської юності Франко активно включився в суспільно-політичне життя Галичини – спершу як його учасник, оглядач, аналітик і критик, а згодом – і як організатор та модернізатор.

Gente Ruthenus, civis Austro-Hungaricus²

За суто формальними (а тому хибними!) критеріями, Іван Франко – це галицький літератор, журналіст і громадсько-політичний активіст епохи правління імператора Франца-Йосифа I. Родом із Королівства Галиції та Лодомерії, коронного краю імперії Габсбургів, він і народився, й помер «за цісаря», який перебував на престолі 68 років (1848–1916!!!). 60 із них (1856–1916) – це Франкові роки життя.

Він прийшов у світ через вісім років після хвилі європейських революцій 1848 р. – так званої Весни народів, яка відкрила перед бездержавними народами Центральної Європи ширші перспективи націотворення. Становище українського народу було особливо ускладнене тим, що він був територіально та політично розділений між двома імперіями – Австро-Угорською та Російською. І хоча саме 1856 р., за кілька місяців до народження Івана Франка, на Паризькому мирному конгресі Росія підписала капітуляцію у Кримській війні перед коаліцією західних держав та Османської імперії, проте для більшості українців, які мешкали на теренах імперії Романових, вона ще довго залишалася жорстокою «тюрмою народів». Натомість галичани «за Австрії» мали значно більші можливості для культурної й політичної діяльності.

Упродовж усього життя Франко був підданим Дунайської монархії, хоч, одразу треба зазначити, й не надто лояльним до влади. Принаймні його чотири арешти (сумарно майже два роки під слідством та за ґратами!) промовисто свідчать, що чинна влада аж ніяк не вважала його взірцем «ідеального громадянина» – законслухняного, покірного й керованого. Він належав до досить вузького кола «неблагонадійних елементів», які не вміють «сидіти спокійно» і завше ворохоблять ситуацію своїми «небезпечними», «радикальними», «революційними» ідеями – незалежно від того, яке прізвище володаря та як він

---

² Русин за походженням, громадянин Австро-Угорщини (лат.).

воліє кваліфікувати державний устрій. «Вічний революціонер» не дарма став символічним образом не тільки бунтівного людського «духу, що тіло рве до бою», а й самого Франка, який – ще й Вічний опозиціонер (і навряд чи можна уявити собі реальну земну владу, в якій його все б цілком влаштувало!).

Сам Франко добре усвідомлював «плюси» та «мінуси» життя українців в Дунайській монархії.

З одного боку, він визнавав, що

«перехід від польської анархії під австрійське бюрократичне панування відбився подекуди корисно на розвою тієї частини південноруської нації, яка заселяла східну Галичину. Влекення панщизняних тягарів, урядовий помір землі і забезпечення земельної власності, заснування сільських і вищих шкіл з руською викладовою мовою, заведення правильнішого судівництва і громадських шпихлірів – се були важні культурні здобутки, наділені галицько-руській людності австрійськими монархами» [т. 41, с. 258]³.

Франко особливо підкреслював той факт, що після урядових обмежень, чи *de facto* заборон української мови й письменства в Російській імперії в другій половині XIX ст. (передусім ідеться про сумновідомі Валуєвський циркуляр 1863 та Емський указ 1876 років), «українська література знайшла собі другу батьківщину – в Австрії, в східній Галичині, куди дія царських указів не сягала» [т. 41, с. 187].

З іншого ж боку, Франко добре розумів, що при цьому «Австрія дивилась на Галичину передусім як на предмет експлуатації» [т. 41, с. 124], а її хвалені «добродійства» насправді часто-густо виявлялися мильними бульбашками, фікціями. Зокрема, в розлогій рецензії на працю Юліана Бачинського «Ukraina irredenta» (1895) публіцист достатньо категорично стверджував, що

«Австрія <...> ні в чім не поліпшила політичного стану нашого народу... <...> Те саме треба сказати й про соціальне значіння захоплення Галичини Австрією. <...> Австрія свідомо спиняла розвій економічної самодіяльності в Галичині. <...> ...За 50 літ життя під «європейською» Австрією руський народ, беручи загально, не зробив ані кроку наперед в цивілізації, не піднявся до зрозуміння того, хто він і які його інтереси» [т. 53, с. 542–543].

Утім, і недооцінювати цивілізаційну відмінність становища «підавстрійських» та «підросійських» українців також у жодному разі не можна. Стисло кажучи, попри те, що жодна з імперій (ані Російська, ані Австро-Угорська) не була надто ласкава до його земляків-«одноплемінників», Франкові все ж пощастило народитися в багатокультурній австрійській Галичині, що належала до західної цивілізації, а не в російському «темному царстві», що стало тюрмою

---

³ Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наук. думка, 1976–1986. Тут і далі, покликаючись на це видання (у т. ч. на додаткові томи 51–54, видані у 2008–2011 рр.), зазначаємо в квадратних дужках після цитат відповідний том і сторінку.

для всіх поневолених ним народів. Ба більше, досі є цивілізаційною загрозою для цілої Європи – під машкарою «руського мира».

Без перебільшення можна ствердити, що Іван Франко як лідер думок, опінієтворець, ідеолог і партійний діяч революціонував галицьку політичну самосвідомість і політичну практику. До того ж істотно вплинув на формування політичної свідомості і в Наддніпрянській Україні, з діями якої підтримував близькі й жваві контакти та сприяв формуванню єдиного загальноукраїнського культурного, цивілізаційного і політико-ідеологічного простору.

В умовах провінційної «країни неможливостей» (за його власним визначенням – «Land der Unmöglichkeiten») на марґінесі «клаптикової» імперії Габсбургів Франко зумів стати не тільки провідним літератором, ученим, публіцистом, а й одним із перших українських професійних політиків, партійних діячів і політичних аналітиків та філософів, авторитетним та яскравим репрезентантом, неофіційним «послом» у Європі свого бездержавного на той час народу, територіально розірваного між двома монархіями.

Він був предтечею і речником покоління «Молодої України» – спершу культурно-просвітницького, а потім і громадсько-політичного руху Галичини та Наддніпрянщини 1870–90-х років, що твердо стояв на засадах української національної ідентичності, на противагу москвофільству, та гостро полемізував із народом і «абстрактним українофільством» консервативного плану. Український національний проєкт представники цього інтелектуального (а вже потім політичного) руху бачили не як романтичне козакофільство (на відміну від ортодоксальної частини народоців), не як компромісну «галицьку автономію» в рамках Австро-Угорщини (на відміну від «русинів-австрофілів») і політиків «нової ери»), і тим паче не як розчинення в лоні містифікованої й міфологізованої «Святої Русі» (на відміну від русофілів та москвофілів), а як самостійну політичну ініціативу в руслі загальноєвропейських тенденцій модернізації та вестернізації.

У своїй книзі публіцистики й критики «Молода Україна. Ч. 1: Провідні ідеї й епізоди» (1910) Франко так характеризував цю генерацію та її історичну роль:

«В остатнім двадцятилітті XIX віку на підмогу, а почасти на зміну давнішим діям вийшла нова генерація робітників і вкинула в ту прірву велику працю, велику силу гарячого запалу і твердої віри в будущину нашої нації. Ся генерація звіяла бурю в нашім національнім житті, то рівночасно прочистила повітря, проложила не в однім напрямі нові стежки. Вона розбудила пристрасті там, де вперед була байдужність і рутинна, оживила пульс народного життя. Се був той запас свіжих сил, який віднайшла в собі наша нація в хвилі тяжкого пригноблення. Я називаю ту генерацію, тих людей, що своєю працею збудували той замітний ступінь, який визначається у нас між роком 1880 і 1900, "Молодою Україною"» [т. 41, с. 476].

Фактично, саме Іван Франко став «хресним батьком» цієї генерації, її провісником та інтелектуальним лідером-фундатором.

Проте слід наголосити, що шлях розвитку політичної свідомості самого Франка був складним, багатостадійним і непростолиніним.

Політична еволюція Івана Франка: спроби періодизації

Дослідники по-різному поділяли еволюцію суспільно-політичного світогляду Івана Франка на хронологічно послідовні етапи.

Уже Ростислав Заклинський у праці «Світогляд Івана Франка», першому стислому рефераті «метафізичних» та «суспільницьких» поглядів автора «Каменярів» і «Мойсея», що з'явився у Львові в рік смерті письменника⁴, відзначав істотну різницю його переконань «замолоду» і «в пізнійшій віці».

Конкретизуючи цю різницю, чимало вчених періодизували світоглядний розвиток письменника відповідно до змін його суспільно-політичних переконань. Так, ще фундатор франкознавства Омелян Огоновський, автор «Історії літератури руської», де вмістив перший ґрунтовний огляд життя й творчості Франка, виокремлював у його становленні «напрямок романтично-національний» (1875–1877), соціально-критичний період (від 1878 року) – добу політичного радикалізму – та «найновіший» період – поступовий відхід від «змагань радикальних» (із кінця 1880-х років)⁵.

Андрій Музичка ж у 1920-х роках конкретизував становлення «суспільницького» світогляду Франка так:

«I. Від політичної несвідомості до початків соціалістичного світогляду та від естетизму до літератури як соціального чинника. [1873–1878]

II. Від пізнання суспільного ладу до бажання його зміни. Найбільше революційна проза й лірика. [1878–1883]

III. Від революції до праці та єднання як засобу зміни суспільного ладу. [1883–1889]

IV. Боротьба проти поширювання класової ненависти та дальша проповідь любови. [1889–1899]

V. Відрив від громадської праці, політичні шукання й відбиток у творчості. [1898–1900]

---

⁴ Заклинський Р. Світогляд Івана Франка: (Реферат). Львів: З друкарні Гн. Єгера, 1916. 31 с. (Бібліотека «Громадського голосу». № 28).

⁵ Див.: Огоновський О. Іван Франко [Розділ з «Історії літератури руської»...] (Частина III. – Відділ II. – С. 915–1072. – Львів, 1891)] / Текст О. Огоновського адаптував В. Микитюк // Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. С. 112, 187.

VI. Нація як підстава для громадської праці та в поступі духової культури. [1900–1908]»⁶.

Згодом своєрідну версію поступового визволення Франка з «пазурів раціоналізму» (Євген Маланюк), з-під влади «духу Драгоманова» і піднесення до вершин віри в непереможну силу героїчного людського духу запропонували поети й критики «вісниківського» крила української еміграції на чолі з Дмитром Донцовим: Олег Ольжич, Олена Теліга, особливо Євген Маланюк⁷, Микола Мухин⁸ та ін.

Сам речник інтегрального націоналізму та традиціоналізму, Дмитро Донцов, указавши на внутрішній конфлікт «роздвоєної» Франкової душі «між своєю національною правдою в душі і накинутою чужою, між націоналізмом та інтернаціоналізмом <...>, між настроями мирної хліборобської душі, і добою, що жадала появи людини не плуга, а меча <...>, між вірою і раціоналізмом»⁹, зрештою дійшов висновку, що «в таких своїх творах, як "Похорон", критична стаття про Михайла Драгоманова в ЛНВ за 1906 р., нарешті в "Мойсеї" – Франко знайшов в собі моральну відвагу зірвати з своїм юнацьким "вірую", пацифістичним, інтернаціоналістичним, безбожницьким, з анархичним масовизмом, прийнявши нові для себе ідеї примату духа, національної незалежності, ролі проводу і активної, збройної боротьби як шляху до свободи»¹⁰.

«Вісниківський» підхід, однак, на нашу думку, надто схематичний і поверховий (частина з перелічених ідей зовсім не були для Франка новими, інші – як-от ідея «збройної боротьби» – не тільки не домінували в його «зрілому» світогляді, а й були йому майже цілком чужими), до того ж ідеологічно заангажований не менше, ніж праці радянських франкознавців, які здебільшого взагалі воліли не помічати різниці між «раннім» і «пізнім» Франком. На загал досвід показує, що будь-які бінарно-опозиційні парадигми творчого поступу письменника – за принципом «від...» (теза) «до...» (антитеза) – науково некоректні, оскільки поневажають реальну складність, скомплікованість, непростолінійність розвоєвих «траєкторій».

⁶ Див.: Музичка А. Шляхи поетичної творчості Івана Франка. Київ: Державне вид-во України, 1927. С. 201–202 (зміст).

⁷ Див. статті: Маланюк Е. В пазурах раціоналізму: (До трагедії Франка) // Студентський вісник. 1927. № 5–6. С. 2–6; Його-таки. Франко незнаний // Маланюк Е. Книга спостережень: Проза. Торонто: Гомін України, 1962. С. 81–90; Його-таки. Франко як явище інтелекту // Маланюк Е. Книга спостережень: Проза. Торонто: Гомін України, 1962. С. 117–123.

⁸ Див.: Мухин М. Іван Франко як критик політичних поглядів М. Драгоманова // Визвольний шлях. 1966. Кн. 5. С. 546–574.

⁹ Донцов Д. Душевна драма І. Франка і його сучасників // Донцов Д. Туга за героїчним: Ідеї і постаті літературної України. Лондон: Видання СУМ, 1953. С. 68.

¹⁰ Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич: Відродження, 1991. С. 151.

На питаннях еволюції політичного світогляду Франка зосереджувалися й інші діячі української еміграції, зокрема науковці та публіцисти Іван Лисяк-Рудницький, Юрій Лавріненко та Дмитро Козій.

Видатний історик та історіософ Іван Лисяк-Рудницький говорив про дві фази ідейного поступу Франка в середині 1890-х років: від послідовника Михайла Драгоманова, соціаліста «ліберального і персоналістичного складу», до націонал-демократа і речника «реального націоналізму»¹¹.

Юрій Лавріненко, літературознавець і публіцист, упорядник знаменитої антології «Розстріляне відродження», наголошував на ревізії позитивізму та соціалізму в соціальній філософії Франка та виділяв три етапи його політичного мислення: соціалістичний інтернаціоналізм *sub specie* Драгоманова; радикальний український соціалізм; національно-демократична ідеологія¹².

Наразі чи не найостаннішою хронологічно є обґрунтована концепція еволюції світоглядних позицій Франка, що її запропонував Богдан Якимович, узагальнивши досвід попередників. Його періодизація чотириетапна:

I період (до першого арешту в 1877 році) – народно-побутові уявлення про соціальну справедливість;

II період (1878 – поч. 1880-х років) – сповідування соціалістичних ідей;

III період (II пол. 1880-х років – I пол. 1890-х років) – «дуалізм світогляду – боротьба соціального і національного»;

IV період (з II пол. 1890-х років) – «ревізія марксизму» й перехід на позиції національної демократії¹³.

Як бачимо, в основі цієї схеми – ставлення Франка до проблеми діалектики соціального й національного.

На мою думку, можна виокремити такі основні етапи еволюції політичного світогляду Івана Франка:

1. **Період «молодечого романтизму»** (1873–1876) – ранні романтичні пошуки власної політичної позиції поміж галицькими москвофілами та народовцями в умовах відсутності організованого політичного життя.

2. **Період «соціалістичної пропаганди»** (1876–1889) – час юнацького захоплення соціалістичними космополітичними теоріями та світоглядних хитань між полюсами соціального й національного.

---

¹¹ Лисяк-Рудницький І. Вклад Галичини в українські визвольні змагання // *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака.* Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 54–61.

¹² Див.: *Лавріненко Ю.* Дещо до еволюції світогляду і політичної думки Івана Франка: Нотатки і спостереження... С. 6.

¹³ Див.: *Якимович Б.* Новий етап видавничої діяльності Івана Франка: «Літературно-наукова бібліотека» // *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 р.).* Львів: Світ, 1998. С. 572; *Його-таки.* Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. С. 108.

3. **Період політичного радикалізму (1890–1899)** – доба критики соціалістичних доктрин, формування нового політичного світогляду та його практичного втілення у діяльності Русько-Української радикальної партії.

4. **Період націоналізму (1900–1907)** – пора чіткого формулювання «ідеалу національної самостійності» і концептуальної розробки філософії національної ідеї (крім того, у 1899–1904 рр. Франко – член Української національно-демократичної партії).

5. **Останні роки життя (1908–1916)** – період вимушеного відходу від активного політичного життя і політичних розмислів на схилі віку, активізованих у час Першої світової війни, зокрема під впливом російської окупації Львова.

Стисло схарактеризуємо ці етапи з погляду взаємозв'язку політичної філософії і практики.

Під знаком Драгоманова: від «молодечого романтизму» до «соціалістичної пропаганди» (1870–1880-ті роки)

Недавній учень Дрогобицької гімназії, вступивши до Львівського університету, несподівано для себе опинився в центрі політичного життя Східної Галичини. За лідерство і політичний вплив тут змагалися різні національні рухи (український, польський, єврейський) та політичні й ідеологічні течії (консервативна – у народовському й москвофільському варіантах, соціал-демократична, щойно зароджена і фактично нелегальна «громадівсько-соціалістична...»). Юнакові-провінціалові було непросто одразу зорієнтуватися у цьому різноманітті, і в його політичній біографії був короткий період невизначеності, чи радше «блукань» між різними «таборами»: без чіткого усвідомленого бажання до когось із них пристати і ясного розуміння їхніх справжніх політичних мотивів і орієнтирів.

«Прийшовши до Львова до «Акад[емического] кружка», я опинився раптом серед спорів язикових і національних, котрі для мене були досі майже зовсім чужі і незрозумілі, то й, очевидно, не міг у них найти ладу і хитався довго то на сей, то на той бік» [т. 49, с. 244],

– зізнавався сам Франко, який спершу став членом «Академічного гуртка» – студентського товариства русофільського спрямування (головно через його бібліотеку та часопис «Друг», що був друкованим органом «кружка» – саме на його сторінках побачили світ перші Франкові літературні й критично-публіцистичні твори). Та цей епізод у житті майбутнього лідера галицьких радикалів тривав відносно недовго.

Переломним пунктом у розвитку політичної свідомості Франка, та й його генерації загалом, стали три листи Михайла Драгоманова до редакції журналу

«Друг» (надруковані 1875–1876 роках), котрі відіграли роль справжнього ідейного каталізатора культурного та соціально-політичного процесу в Галичині.

«Ці листи зробилися вихідною точкою нового, радикально демократичного руху серед русинської молоді і разом з тим початком нового розвитку літератури» [т. 41, с. 145]. «Тоді, – писав Франко в статті «Щирість тону і щирість переконань» (1905), – наслідком ідейного ферменту, внесеного писаннями Драгоманова, був зворот усього загалу москвофільської молодіжі до народної мови, ...був нарешті зворот одної часті молодіжі до новочасних ідей соціалізму та радикалізму». «Тоді, – писав Франко в статті «Щирість тону і щирість переконань» (1905), – наслідком ідейного ферменту, внесеного писаннями Драгоманова, був зворот усього загалу москвофільської молодіжі до народної мови, <...> був нарешті зворот одної часті молодіжі до новочасних ідей соціалізму та радикалізму» [т. 45, с. 414].

Іван Франко (разом із приятелем Михайлом Павликом) належав саме до тієї «одної часті молодіжі» (цікаво, що так він підписував і деякі свої статті: «від одної часті львівської молодіжі»¹⁴), яка захопилася «новочасними ідеями соціалізму та радикалізму».

«70–ті і 80–ті роки характеризуються в галицько-руському духовному житті впливом Драгоманова, – відзначав Франко в статті «Українсько-руська (малоруська) література» (1898). – Жодна партія, жоден із видатніших письменників не уник його впливу; можна сміливо сказати, що Драгоманов європейзував галицьких русинів, перетворив доти панівне сентиментальне українофільство в свідоме змагання за здобуття не тільки національних, але й загальнолюдських прав українському народові» [т. 41, с. 87].

Михайло Драгоманов відтоді й надовго (фактично, аж до 1895 року – моменту смерті ідеолога українського громадівства) став для Франка учителем, науковим і політичним наставником, навіть «духовим батьком».

Тож «на зорі соціалістичної пропаганди» (1870–1880-ті роки) під впливом «громадівських» ідей Драгоманова Франко захопився цілим шерегом політичних концепцій «лівого» ідеологічного спрямування (від марксизму до лассальянства).

Це захоплення – як і саме знайомство з Драгомановим – невдовзі стало для письменника (тоді ще насправді навіть не політика!) фатальним.

Фактично основною «політичною школою» для Франка в цьому періоді стала... В'язниця!

Тюрма – це передусім місце позбавлення волі карних злочинців. Іван Франко карним злочинцем ніколи не був, проте змушений був ознайомитися з усіма «принадами» австрійської тюрми.

---

¹⁴ Див.: Шуст Я. Псевдоніми та криптоніми Івана Франка // Іван Франко: Статті і матеріали. Львів, 1960. 36. 7. С. 449.

У політичній біографії автора «Вічного революціонера» принаймні чотири арешти:

I арешт Івана Франка та його товаришів з редакції журналу «Друг» за підозрою в організації таємного соціалістичного гуртка (12 червня 1877), «безтолковий процес» і 9-місячне ув'язнення;

II арешт Франка під час подорожі до Коломиї (1881) (був ув'язнений три місяці);

III арешт – за звинуваченням у сепаратистських настроях щодо Австро-Угорської монархії (1889) (ув'язнення на 2,5 місяця);

IV арешт Франка (1892) – судовий процес над Іваном Франком та Михайлом Павликом за спробу видати працю Ф. Енгельса «Розвиток соціалізму від утопії до науки».

Унаслідок першого арешту молодий літератор змушений був перервати навчання у Львівському університеті, а також розірвати стосунки з коханою й нареченою Ольгою Рошкевич через категоричну заборону її батька, отця Михайла Рошкевича. 11 червня 1877 року в Франка було зроблено обшук, після чого його посадили до в'язниці.

Особливий інтерес становить докладний опис зовнішності молодого Франка, що був зроблений у поліційному відділку та заступав фотографію арештанта:

«21 рік,
місце народження Нагуєвичі,
останнє місце перебування Львів,
віроісповідання греко-католицьке,
стан вільний,
студент університету,
будова тіла середня,
волосся ясно-блонд,
брови так само,
очі сиві,
чоло, ніс, уста звичайні,
зуби здорові,
борода й вуса рудаві,
підборіддя заросле,
окремі ознаки ніякі,
мова польська, українська й німецька,
одежа міська»¹⁵.

Тюремний досвід став для Франка не лише важким особистим випробування, а й, як не дивно, творчою лабораторією. У замкненому просторі в'язничних

---

¹⁵ Цит. за: *Возняк М. С.* Велетень думки і праці : шлях життя і боротьби Івана Франка / Підгот. О. Н. Мороз, М. Ф. Нечиталюк . Київ : Держлітвидав, 1958. С. 93.

казематів творча думка була єдиним способом бути вільним. Особливою сторінкою у творчості поета та світовій літературі загалом є його знаменитий цикл «Тюремні сонети», що згодом увійшов до другого видання збірки «З вершин і низин». Парадокс: ніщо так не вчить цінувати свободу, як тюрма. Франко пройшов цю тяжку школу свободи гідно, з високо піднятою головою та чистим сумлінням.

Треба визнати: арешти та тюремні ув'язнення завдали глибоких душевних травм Франкові, фактично зламали його долю й практично унеможливили наукову кар'єру, та, з іншого боку, відіграли роль потужного імпульсу до формування нового типу світогляду та політичної свідомості.

Закономірно, що в період захоплення Франка соціалізмом «питання національні» у його свідомості відійшли на другий план, порівняно з соціальними проблемами. Утім було б несправедливо сказати, що в цей період національна проблематика зовсім випадає з поля зору Франка-публіциста і політичного мислителя. Насправді він у той час чимало міркує над національними особливостями, національними проблемами і національною долею різних народів (особливо українського, польського і єврейського, які тісно співіснували в умовах габсбурзької Галичини і, зокрема, поліетнічного й мультикультурного Львова), проте зазвичай дотримується космополітичної за своїм характером думки, що національні межі умовні й перехідні, вони більше розділяють, ніж об'єднують народи, стають причиною їхніх конфліктів, а національні прагнення вторинні щодо соціально-економічних потреб та інтересів (див. «Програму галицьких соціалістів», 1881; історіософський трактат «Мислі о еволюції в історії людськості», 1881–1882; статті «Наше теперішнє положення», 1883; «Наш погляд на польське питання», 1883; «Формальний і реальний націоналізм», 1889, та ін.). Так, у «Програмі галицьких соціалістів» було написано чітко: «Національна справа відносно самої основи соціалізму є справою другорядною» [т. 45, с. 454]. А в праці «Війни і військо в наших часах» (1882) у національних відмінностях та розбіжностях національних інтересів автор убачає головну причину новочасних війн, виокремлюючи «війни національні» (поруч із давнішими «війнами царськими») як основну форму модерних мілітарних протистоянь.

Дивний парадокс: Франко-публіцист тут істотно «відстає» від Франка-поета, який у цей же час обстоював національний обов'язок «для України жить» та розумів, наскільки небезпечно «в рідну хату вносити роздор». Натомість публіцист іще вагався між соціальним та національним чинниками.

Утім наївні ілюзії молодості зрештою розвіялися під впливом жорстоких життєвих випробувань (зокрема, кількарізових арештів та ув'язнень) та практичної політичної діяльності.

Радикальні дії і радикальні зміни: партійна діяльність і світоглядні трансформації 1890-х років

На порозі 1890-х років Франко вступає в добу «радикалізму» (1890–1899), стає засновником Русько-Української радикальної партії.

Русько-українська радикальна партія (РУРП) – перша українська політична партія європейського зразка (із затвердженою програмою, масовою організацією і реєстрованим членством). Вона була заснована 4 жовтня 1890 року у Львові з ініціативи радикальних молодіжних гуртків, що постали в Галичині під впливом того-таки Михайла Драгоманова. Інтелектуальним лідером та першим головою цієї партії був Іван Франко (до 1898).

Він активно виступав як ідеолог-публіцист на сторінках партійних видань: «Народ», «Хлібороб», «Громадський голос», а також низки інших українських та закордонних політичних часописів – як повноважний представник галицьких радикалів.

Сутність політичного радикалізму Франко вбачав не в якійсь деструктивній діяльності, а в необхідності докорінної перебудови суспільного устрою на демократичних засадах «етичного», «наукового» і «громадівського» соціалізму. Тактичним завданням партії була консолідація українських політичних сил Галичини й Буковини, а стратегічною метою – соборність усіх українських земель, що перебували на той час під владою двох імперій – Російської й Австро-Угорської.

Про творення РУРП та організацію її партійної й агітаційної роботи Франко згадував, зокрема, в автобіографічному листі до редактора видавництва «Herders Konversations Lexicon» від 18 січня 1909 року:

«...Політичні обставини довели до того, що у Львові виник гурток молодих інтелігентних і незалежних українців і ухвалив заснувати радикальну селянську партію в краю, яка мала покласти кінець дотеперішньому українському партійному хаосові і безпрограманості інтелігенції. Було засновано часопис "Народ", перший річник якого 1890 р. – це найкраща і найпутніша публіцистична праця, якою може взагалі похвалитися українська література. Одночасово почалась жива агітація в краю, зокрема в кількох більш освічених повітах, як Коломийський, Тернопільський, Станіславівський. Скликалися збори, в яких брали участь тисячі селян і на яких поряд інтелігентних промовців виступали також численні талановиті й визначні селянські промовці. Так виникла в Галичині пам'ятна радикальна агітація, що для всього українського народу, як для селян, так і для інтелігенції, була справжньою школою політичних прав і конституціоналізму, а притім дала найбільше заохочення до економічної організації самопомогі. Незважаючи на своє співробітництво в "Kurjeri Lwowski'm", я аж до 1897 р. стояв, так сказати б, у центрі цього руху і тільки в 1898 р. відсунувся від нього, щоб цілком присвятити себе літературній і науковій праці» [т. 50, с. 360–361].

Формально членом РУРП він був аж до 1899 року.

Франко тричі кандидував від радикальної партії до австрійського парламенту (Райхсрату) – Державної ради (у 1895, 1897, 1898 роках). Та обраним «послом» (депутатом) йому жодного разу стати не вдалося, попри колосальний авторитет серед селянства та інтелігенції Галичини.

Вперше радикали висунули доктора Франка кандидатом на додаткових виборах до Державної ради від округи Перемишль – Мостиська – Добромиль восени 1895 року. При цьому представництво від різних верств у парламенті було кричуще нерівномірним: один «селянський» депутат обирався від 75 тисяч населення, а шляхетський – від 50 осіб! Франків суперник, кандидат від шляхти Павло Тишковський, підступом обійшов свого суперника завдяки підкупу виборців, погрозам та урядовим переслідуванням, зокрема заборонам зібрань і політичним арештам опонентів (одного разу збори виборців заборонили нібито через загрозу холери – «cholera politica», – сумно жартував Франко!). У підсумку, Тишковський одержав 494 голоси, а Франко лише 122. Ключ до успіху був простий: «А кілька дає той пан за голос?»

Вдруге кандидатуру Франка до австрійського парламенту від радикальної партії висунули 1897 року по четвертій (селянській) курії в окрузі Перемишль – Добромиль – Мостиська і по п'ятій (загальній) курії в окрузі Перемишль – Рудки – Комарно – Самбір – Лука – Дрогобич – Меденичі – Підбуж. Ці вибори в Галичині прозвали «баденівськими» (від прізвища прем'єр-міністра графа Казимира Бадені – головного організатора виборчих зловживань), або кривавими (через жорстокі розправи влади з непокірним «електоратом»). Тож і ця спроба потрапити до Райхсрату у Відні була для письменника безуспішною. Попри те, що цього разу Франкові вдалося зібрати доволі багато голосів (у п'ятій курії 317 проти 506 і в четвертій – 205 проти 392 у суперників-поляків – Вітольда Левицького і того-таки Павла Тишковського), шансів здолати державну репресивну машину в нього не було.

Втретє і востаннє Франко кандидував на додаткових виборах до Державної ради влітку 1898 року по сільській курії в окрузі Тернопіль – Збараж – Скалат. І знову гірка поразка: через виборчі махінації у Франка було вкрадено 40 голосів, тож у нього залишилося тільки 256 голосів, а в його супротивника, урядового кандидата – москвофіла Омеляна Гладишовського, 266 (всього на 10 більше!).

Попри виборчі невдачі, в цей період Іван Франко як політичний мислитель ціною гіркого досвіду розчарувань і поразок доростає до важливих діагностичних і багато в чому прогностичних висновків.

У своїх публіцистичних виступах цієї пори Франко досить різко, але обґрунтовано критикує філософію марксизму й соціал-демократичну ідеологію та поступово позбувається космополітичних стереотипів, натомість дедалі більше усвідомлює вагу національного чинника в суспільному розвитку, щоб зрештою

заявити: «Я чую себе насамперед русином, а потім радикалом» [т. 50, с. 148] – і порвати з РУРП, яка на той час, за його словами, уже перетворилася з партії на «церкву», та разом з Михайлом Грушевським вступити до новоствореної Української національно-демократичної партії (1899).

У працях цього часу визріває його оригінальна націософська концепція, вільна від соціалістично-інтернаціоналістичних упереджень та некритичних запозичень. Особливо слід відзначити роль у цьому процесі світоглядної трансформації так званої полеміки «між своїми» (1896–1897) – «публіцистичного контрверсу» щодо шляхів розвитку національного та соціалістичного руху в підросійській Україні та Галичині, текстуалізованого в циклі статей Івана Франка («З кінцем року», «Коли не по конях, то хоч по оглоблях») та Лесі Українки («Не так тії вороги, як добрії люди»). У цій дискусії Франко твердо став на національних позиціях, застерігаючи свою опонентку перед небезпекою «розчинення» української справи в «общерусском» морі та шкідливістю соціал-демократичних ідей для національного поступу.

Слід наголосити, що Франко одним із перших в українській інтелектуальній історії діагностував антигуманну сутність та передбачив згубні політичні наслідки марксизму та соціал-демократизму для національної справи, передусім для національно-визвольних змагань українського народу (див. гострокритичні статті «Соціалізм і соціал-демократизм», 1897; «До історії соціалістичного руху», 1904; рецензії «Ukraina irredenta» – на однойменну книгу Юліана Бачинського, 1895, та «А. Фаресов. Народники и марксисты. С.-Петербург, 1899», 1899; передмову до збірки «Мій Ізмарагд», 1898, та ін.).

Зокрема, в передмові до «Мого Ізмарагду» автор так писав про соціал-демократичну ідеологію:

«Жорстокі наші часи! Так багато недовір'я, ненависти, антагонізмів намножилося серед людей, що недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже маємо!) формальну релігію, основу на догмах ненависти та класової боротьби»¹⁶.

Згодом нищівну критику марксизму він довершить в історіософському трактаті «Що таке поступ?» (1903), де з пророчою силою передбачить неухильне перетворення енгельсівської «народної держави» на тоталітарну «народну тюрму» сталінського взірця:

«Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страшеним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свободних людей, але

¹⁶ Франко І. Зібрання творів : У 50 т. Київ: Наукова думка, 2009. Покажчик купюр / ред. Є. К. Нахлік ; упорядкув. та коментарі М. З. Легкого, О. Б. Луцишин, Є. К. Нахліка, Б. С. Тихолоза, Н. Є. Тодчук, А. Д. Франка, А. І. Швець. С. 11.

лише пожиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною» [т. 45, с. 341].

Національна характерологія опиняється в епіцентрі гостропубліцистичного і водночас автобіографічного дискурсу в нарисі «Дещо про себе самого» – польськомовній передмові до збірки «Галицькі образки» («Obrazki galicyjskie», 1897) з її контroversійним, драстичним лейтмотивом «не люблю русинів», «навіть нашої Русі не люблю» [т. 31, с. 30–31]. А віддавна болюча для Франка проблема національної зради виходить на перший план у скандально відомій німецькомовній статті «Поет зради» («Ein Dichter des Verrates», 1897), де на прикладі дещо тенденційного аналізу творчості Адама Міцкевича його український критик таврує ренегатство, відступництво від національних інтересів як найбільший і найтяжчий гріх – перед собою, перед своїм народом, перед Богом. Очевидно, ці дві праці в політичній публіцистиці Івана Франка демонструють найвищий ступінь емоційної температури, коли пристрасність викладу межувала з провокативністю, а відтак викликала нерозуміння сучасників.

Синтез національної ідеї: філософсько-політичні прозріння й імперативи 1900-х років

Зріла фаза Франкового політичного світогляду – час *примату національної ідеї (1900–1907)* – ознаменувалася появою таких програмних праць, як проблемна стаття «Поза межами можливого» та «Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі» – зразок епістолярної публіцистики (у жанровій формі відкритого листа). Саме в цих достоту епохальних, віхових текстах Франко фактично вперше в історії української політичної думки (майже одночасно із «Самостійною Україною» Миколи Міхновського, 1900) чітко сформулював ідеал національної самостійності:

«...Синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою **нації**, – постулював мислитель у статті “Поза межами можливого” (1900). – Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє **духове відчуження від рідної нації**. Може бути, що колись надійде пора консолідування якихсь вольних міжнародних союзів для осягнення вищих міжнародних цілей. Але се може статися аж тоді, коли всі **національні** змагання будуть сповнені і коли національні кривди та неволення відійдуть у сферу історичних споминів» [т. 45, с. 284].

У сократичному діалозі художньо-публіцистичного характеру «На склоні віку (Розмова вночі перед новим роком 1901)» (1900) автор вкладає в уста одного з персонажів навіть більш радикальне формулювання цієї думки:

«...Для такого великого діла, як відродження і консолідація якоїсь нації, не бідно прийняти в рахунок і порцію національної виключності, односторонності чи, коли хочете, шовінізму. Не бійтеся, коли національні потреби будуть заспокоєні, національний голод буде насичений, то нація відкине шовіністичну страву, розум візьме перевагу над пристрасною, загальнолюдське і спільне над тим, що спеціалізує і ділить» [т. 45, с. 291].

Натомість в «Одвертому листі до гал[ицької] української молодезі» (1905) Франко чітко формулював стратегію націєтворення і давав власне визначення самій категорії нації:

«Перед українською інтелігенцією відкривається тепер, при свободніших формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу **українську націю**, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остаятися» [т. 45, с. 404].

У цій-таки праці автор обстоює ідею соборності української політичної нації як необхідну умову реалізації її державотворчих устремлень:

«Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурним стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кождим її частковим, локальним болем і радувалися кождим хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головню, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його» [т. 45, с. 405].

Мислитель чітко розмежував поняття етнічних мас як матеріалу, «сировини» націєтворення, та політичної нації як оформленої структури. «Зробити з тих мас політичну силу (а темні маси такою силою не можуть бути) – ось що головна мета...» [т. 53, с. 805], – стверджував Франко у статті «З кінцем року» (1896). Для досягнення цієї мети, у свідомість цих мас, «наче квас в прісне тісто» (костристаючи з образності «Мойсея»), слід закласти національну ідею.

Для досягнення («осушення») національного ідеалу потрібна чітка стратегія узгоджених цілеспрямованих дій різних суспільних верств та політичних сил (партій і рухів); відтак ефективний процес націєтворення повинен мати не

стихийний, а програмовий характер. Звідси впливає Франкове прагнення до політизації українського національного руху в Галичині та його власна політична активність (зокрема в Українській національно-демократичній партії).

Франкова концепція націєтворення не зводиться до декларативного патріотизму. Це прагматична програма дій, скерована на конкретну систему доцільних заходів. Недарма публіцист застерігав:

«Наш голосний, фразеологічний та в більшій частині нецирий, бо ділами не пертий патріотизм мусить уступити місце поважному, мовчазному, але глибоко відчутому народолюбству, що виявляє себе не словами, а працею» [т. 45, с. 406].

Національна ідея важлива, але без націєтворчої праці вона не життєздатна, тож має втілюватися у відповідній кадровій та організаційно-управлінській політиці. «Не брак національної ідеї, а брак власної адміністрації є причиною нашої національної слабости» [т. 54, с. 240], – наголошував мислитель.

Закономірно, що в цей час Франко остаточно пориває з космополітичними ідеями Михайла Драгоманова та критично переоцінює його роль в українському русі – власне через нехтування його національної природи та ігнорування «принципу національної самостійності» – тобто за те, що «в його духовім арсеналі не було поняття нації як чогось органічного, історично кінцевого, нерозривного і вищого над усяку територіальну організацію, чого не заступимо ніякою не опертою на ній автономією» [т. 45, с. 438] (див., зокрема, статтю «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова», 1906).

Окрема група політичних виступів цього періоду стосується проблеми москвофільства як своєрідної духовної хвороби, від якої, на жаль, чимало українців і досі не змогли зцілитися... Йдеться передусім про такі праці, як «Двоязичність і дволичність» (1905), «Сухий пень» (1905), «"Ідеї" й "ідеали" галицької української молодезі» (1905) та ін.

Зокрема, у статті «Сухий пень» публіцист пророче застерігав:

«...українській суспільності прийдеться видержувати хронічну, довгу, ...важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій» [т. 54, с. 579].

Утім Франко не тільки розвінчує облудність та безперспективність орієнтації на Росію деяких своїх сучасників (і, як виявилось, і нащадків!), а й переконливо обґрунтовує європейський цивілізаційний вибір України як єдиноможливий.

Ще десятиліттям раніше, в колективній заяві «І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття» (1896), письменник разом з однодумцями декларував свою чітку позицію з цього приводу:

«Як члени українсько-руського народу, що живе, безперечно, також в Європі, що був живим огником у сім'ї європейських народів і діяльним співробітником європейської цивілізаційної праці..., як члени народу, що, висунений долею на саму

окраїну Європи, своїми грудьми заступав її як міг перед навалами азіатських варварів і в тій довговіковій боротьбі втратив усе, окрім почуття своєї єдності, окрім своєї національної вдачі, як і свого кровного зв'язку з європейським цивілізованим світом ..., ми в ім'я тих високих та світлих ідеалів..., підносимо свій голос, щоби дати свідоцтво правді. Адже ж і ми в Європі...» [т. 46, ч. 2, с. 340].

«Школа політичного думання»: політичні уроки й політичний вплив Івана Франка

В останні роки життєтворчості (1908–1916) Франко й надалі пильно стежив за перипетіями національного руху, хоча й через хворобу дистанціювався від активної участі в суспільно-політичному житті. У цю пору з-під його пера спорадично виходили окремі науково-публіцистичні праці, дотичні до політичної проблематики («Причинки до історії України-Руси», 1912, «Легкомисність чи щось інше», 1915). У них він також відстоював потребу політичної самостійності України.

Політичний вплив Івана Франка відчувався навіть після його смерті, у добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Й Українські Січові Стрільці, вояки УГА та армії УНР, що вийшли з вихованого на творах Франка покоління «Молодої України» (а поміж ними – і сини письменника Петро й Тарас), ступали до бою «за Україну, за її волю» зі словами Франкового-таки «Січового маршу»:

Гей, Січ іде,
Красен мак цвіте!
Кому прикре наше діло, –
Нам воно святе.

<...>

Гей, Січ іде,
Підківками – брязь!
В нашій хаті – наша воля,
А всім зайдам – зась!

[т. 52, с. 77]

Франко вірив, що українські національні змагання з кінечністю мають утілитися в самостійній соборній національній державі, що об'єднає в політичну цілість багатомільйонний український народ, на той момент розірваний і територіально розділений між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською. Хоча у Франкові часи ця мета, здавалося, була «поза межами можливого», та фактично одразу після письменникового відходу у вічність історія підтвердила слушність його прогнозів і сподівань. При цьому цивілізаційний вибір України як самостійної політичної нації Франко однозначно мислив у координатах Європи, розуміючи шкідливість, ретроградність та безперспективність

московфільської орієнтації. Російський сценарій і справді виявився тупиковою гілкою суспільного розвитку.

Франко як політичний мислитель, «поет національної честі» і «національного сорому» (за словами Симона Петлюри), явище «національного інтелекту» (за влучною формулою Євгена Маланюка) і після відходу у вічність залишався моральним та інтелектуальним авторитетом для тих, хто продовжував його справу – новітніх каменярів, що простували шлях до національної державності, часто ціною власного життя.

«Франко зрозумів добре, яку печать кладе на душу цілої нації, – писала Олена Теліга, «поетка вогняних меж» (Д. Донцов) і національна героїня України, – і ту свою націю хотів він бачити нацією героїв»¹⁷. Це визнання було актуальним і для наступних генерацій (скажімо, вельми промовистим є свідчення Василя Стуса, який, за його власним зізнанням, вирішив стати поетом саме після прочитання Франкового «Мойсея»¹⁸).

Насамкінець слід відзначити, що в різні періоди світоглядної еволюції Франкові була властива змінна позиція щодо діалектики соціального й національного в людському бутті: у період молодечих захоплень соціалістичними доктринами (1870–1880-і роки) він, як відомо, здебільшого віддавав перевагу першому (соціальному), натомість у пору світоглядної зрілості (1890–1900-і роки) – другому (національному) чинникові. При цьому, на наш погляд, не варто все-таки представляти цю еволюцію як лінійний, континуальний та одновекторний процес, бо насправді був він зигзагоподібний, перервний (дискретний) та непросто лінійний. Це не був просто перехід «від соціалізму до націоналізму», а скомплікований і незрідка контраверсійний синтез (не позбавлений елементів еклетики!) соціалізму й націоналізму – варто наголосити, не якоїсь конкретної версії цих ідеологічних доктрин, а власного, питомо франківського їхнього «сплаву», вистражданого й виплавленого в горнилі особистого досвіду духовних шукань, екзистенційних драм і політичних хитань.

Треба чітко здавати собі справу: Франкова політична філософія – не струнка й несуперечлива система політичних поглядів, не партійна програма і тим паче не єдиноправильна «істина в останній інстанції» (на кшталт «Червоної книжечки» – цитатника Мао Цзедуну – чи «Зеленої книги» Муаммара Аль-Каддафі), а жива драматургія творчого мислення, відкритий простір для інтерпретацій та інтелектуального діалогу. Будь-яка доктрина Франковому діалогічному, відкритому, поліфонічному світоглядові була чужа й ворожа. На його переконання,

---

¹⁷ Теліга О. Книжка – духова зброя // Олена Теліга: Збірник / Ред. і приміт. О. Жданович. Детройт–Нью-Йорк–Париж: Видання Українського Золотого Хреста в ЗДА, 1977. С. 122.

¹⁸ Див.: Стус В. Твори: У 4 т, 6 кн. Т. 6 (додатковий). Кн. 1: Листи до рідних. Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1997. С. 349.

«доктрина – се формула, супроти якої уступають на задній план живі люди й живі інтереси. Доктрина – се уніформ, стрихулець, ворог усяких партикуляризмів. Доктрина – се зроду централіст, що задля абстрактних понять не пощадить конкретних людей і їх конкретного добробуту» [т. 45, с. 402].

Тому не варто в жодному разі політичну філософію Івана Франка зводити до такого собі хрестоматійного збірника порад-імперативів, інструкцій чи рецептів на всі випадки життя (мовляв, Франко все за нас сказав – нам уже нема чого вигадувати самим!..) Це наївний і небезпечний стереотип, від якого може бути більше шкоди, ніж користі. Франкову націософію (як і Франкову спадщину загалом) треба читати, (пере)осмислювати й розуміти, а не бездумно завчати напам'ять, патетично декламувати й гордовито писати на прапорах різних політичних сил, іноді навіть протилежних орієнтацій. Франко більший, багатший і цікавіший, ніж його спрощені, редуکتивні політико-ідеологічні проекції.

«В своїй оце вже близько 40-літній літературній діяльності я переходив різні ступні розвою, займався дуже різномодною роботою, служив різним напрямам і навіть націям, бо доводилося попрацювати немало, крім нашої української, також польською, німецькою та російською мовою, – підсумовував письменник свою інтелектуальну, творчу й політичну біографію у «Передньому слові» до збірки «Із літ моєї молодості» (1914). – Та скрізь і завсігди у мене була одна провідна думка – служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям. Тим двом провідним зорям я, здається, не спроневірився досі ніколи і не спроневірюся, доки мого життя. Може, власне тому, що я непохитно стояв на тих основах і йшов за тими провідними зорями, я не міг удержатися на все ані при галицько-руських русофілах, ані при галицько-руських народовцях, ані при галицько-руських радикалах, ані при польських демократах та поступовцях, ані при соціальних демократах польських, німецьких та руських, і завше виходив із їх рядів, коли побачив у них недобір чи то сумління, чи то знання, чи то почуття обов'язку» [т. 3, с. 282].

Тож історія Франка-політика – це не стільки історія його членства в певних політичних партіях і рухах чи виборчих кампаній, скільки історія політичних ідей, цінностей та ідеалів.

Франкова концепція націєтворення не зводиться до декларативного патріотизму. Це прагматична програма дій, скерована на конкретну систему доцільних заходів. Недарма публіцист застерігав: «Наш голосний, фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не попертий патріотизм мусить уступити місце поважному, мовчазному, але глибоко відчутному народолюбству, що виявляє себе не словами, а працею» [т. 45, с. 406].

Франкова політична філософія, за дещо перефразованим висловом самого мислителя, – це «не готовий печений хліб, котрий можна краяти й їсти; ...се школа, в котрій люди вчать жити по-людськи, так, аби нікому не було кривди» [т. 47, с. 92].

Будівничі ідеї і практичний досвід Івана Франка і справді стали високою «школою політичного думання» для українців багатьох поколінь – школою свободи. З цієї школи маємо винести головні уроки:

«...щире, гаряче почуття свого людського і національного обов'язку, щиру, гарячу готовність до праці і до жертви, щоб бути тим, що цивілізована людськість називає живим національним почуттям і без чого нема нації, нема цивілізації, нема справжніх ідеалів» [т. 54, с. 696].

І уроки ці досі зберігають для нас свою пекучу актуальність.

Та у Франковій школі політичного мислення маємо бути не покірними рабами, не слухняними адептами, не засліпленими фанатиками, а вдумливими, творчими, критичними учнями. Так само, як сам її творець називав себе в zenіті свого шляху – не вчителем, не пророком, не мудрецем, а вічним учнем – *semper tiro*.

Bohdan TYKHOLAZ

SCHOOL OF FREEDOM

(Ivan Franko's Political Philosophy and Practice)

The article describes the figure of Ivan Franko as a politician in the relationship of his political philosophy and practical politics. The periodization of the evolution of the political worldview of the writer-thinker and the main stages of his socio-political activity are substantiated (in particular within the political parties of Galicia in the late nineteenth – early twentieth centuries: Ruthenian-Ukrainian Radical Party and the Ukrainian National Democratic Party). The main ideas of Franko's nationosophy as the intellectual foundations of modern political existence of Ukraine, his role in formulation of the ideal of national independence and the European vector of civilizational development of Ukraine are clarified. Special attention is paid to the critique of Muscoviteism, Marxism, Social-Democracy, «abstract Ukrainophilism», the concept of «non-political culture». Franko as a political thinker is interpreted as an intellectual leader and predecessor of the generation of «Young Ukraine» and a forerunner of the national liberation struggle of the twentieth century. And his criticism and journalism – as a school of political thinking, a school of freedom.

Key words: politics, political worldview, political philosophy, political practice, political activity, political parties, nationosophy, national idea.